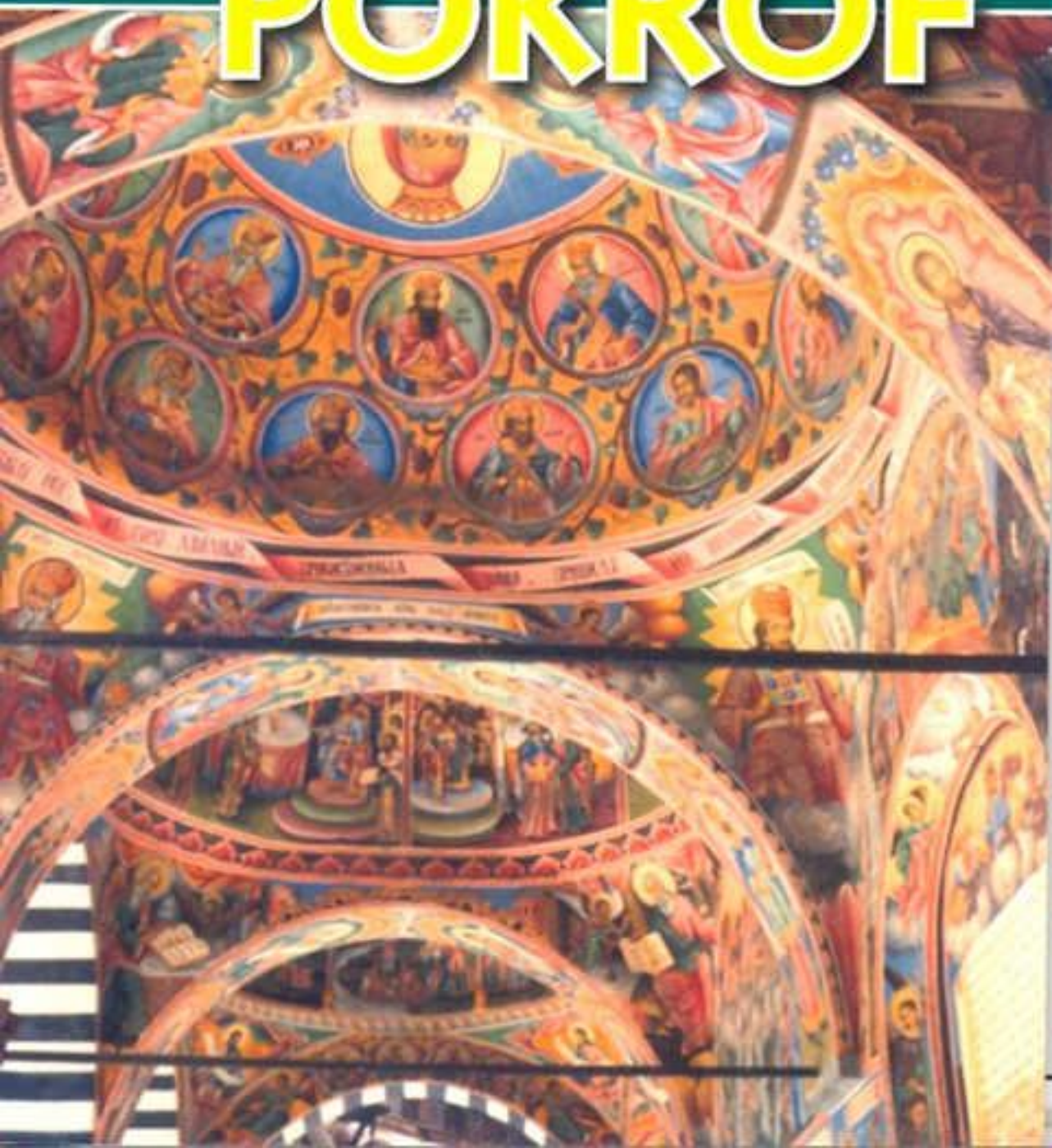

JAARGANG 51
NUMMER 3
MEI-JUNI-JULI 2004

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

POKROF

ICOONSCHILDEREN meer dan een hobby

De interesse voor het schilderen van iconen is in de afgelopen vijf-tig jaar sterk gegroeid. Archimandriet dr. J. Meijer CSsR heeft die ontwikkeling als directeur van Aktie en Ontmoeting Oosterse Kerken van nabij meegemaakt en gestimuleerd. In dit artikel gaat hij in op de plaats en de betekenis van de iconen in de Byzantijnse traditie. Het artikel is een bewerking van een lezing die Johan Meijer heeft gehouden voor de Kapelgemeenschap in Roermond.

Het is en blijft wonderlijk, maar 'iconen' is een onderwerp dat niet ophoudt interesse op te roepen. Toen we in Tilburg nog het centrum hadden van Aktie en Ontmoeting Oosterse Kerken, werden daar meer dan tien jaar lang driemaal per jaar iconschildercursussen gegeven. En steeds vol bezet. Ook nu zijn – om één voorbeeld te noemen – de cursussen, die Geert en Anglique Hüsstege verzorgen, goed bezet. Meerdere keren

per jaar. Het was naar aanleiding van zo'n cursus in Roermond in de Kapel in 't Zand, dat we samen nog eens wilden nadenken over iconen en iconschilderen.

Want, waarom spreken iconen zo aan? Waarom willen mensen iconschilderen? Wat is de diepte

van de icoon, en hoe schilder je, met al die regels waar je je aan houden moet? Allemaal vragen.

Iconschilderen is geen hobby

Misschien maak ik met dit kopje een opmerking waar sommigen hun wenkbrauwen om zullen

fronsen. "En ik doe het zo graag!", zeggen ze. Toch zijn wij ervan overtuigd dat iconschilderen niet de uiting is van een hobby, van een tijdverdrijf. Onze cursussen plaatsten we dan ook uitdrukkelijk binnen het liturgisch kader van het dagelijks getijdengebed. Als je iconen wilt schilderen, is dat niet iets in de trant van: "Ik heb nu geleerd te aquarelleren, postzegels verzamelen heb ik ook al gedaan, nu wil ik wel eens wat anders,

Cursisten van Geert Hüsstege bidden voordat ze gaan iconschilderen.

iconschilderen bij voorbeeld." Nee, iconschilderen valt buiten de hobby's. Het is dienst aan de gelovige gemeenschap. Iconen zijn als het ware het familiealbum van de kerkgemeenschap. Iconen zijn de gemeenschappelijke viering in kleur van ons gezamenlijk geloven. Met andere

woorden: iconschilderen is verkondiging.

Iconen zijn verkondiging.

Dat is zeker de opvatting van de Oosterse Kerken, speciaal binnen de Byzantijnse traditie. Er kwam eens een dominee in Tilburg de cursus meemaken. Hij zei: "Ik weet niet of ik talent heb, maar ik heb een nog diepere en meer persoonlijke vraag: Ik zou willen weten of mijn gave als verkondiger ligt in het woord of in het schilderen van iconen?" Het bleek het woord te zijn, maar de man sloeg de spijker op de kop met zijn vraag. In zijn zoeken had hij begrepen wat een icoon is, namelijk verkondiging in kleur en lijn, zoals ook een preek verkondiging is, maar dan in woord en taal.

Iconen: men heeft erom gevochten

Deze opvatting van icoon is ook in het Oosten niet zo maar komen aanwaaien. Oost en West hebben vanaf het prille begin van het christendom natuurlijk afbeeldingen gemaakt, net zoals men teksten schreef. Dat zijn uitingen die in elke cultuur ontstaan, evenals muziek. Maar toch is er in het Byzantijnse Oosten iets aparts aan de hand geweest. In de ontwikkeling van het christelijk Oosten heeft de icoon een eigen plaats gekregen, zo sterk dat je werkelijk zeggen kunt: het Oosten kan niet zonder iconen. Waarom? Omdat iconen verstaan werden als uitdrukking van orthodoxie, teken van het rechte geloof, teken van het juiste verstaan van het evangelie.

Een speciale gebeurtenis heeft hierbij een grote rol gespeeld: de

iconenstrijd van de 8e en 9e eeuw, het iconoclasmé. In 726 werd het oostelijk Middellandse Zeegebied getroffen door een zware vulkaanuitbarsting. Veel schade, veel slachtoffers. Door velen werd deze ramp gezien als een teken van God. Het antwoord daarop kon alleen maar zijn een vernieuwingscampagne: men moest zich bekeren. Terug naar het zuivere geloof, zonder beelden, zonder iconen. "God kun je toch niet afbeelden? Want Hem heeft toch niemand gezien". "En was de opmars van de Islam die geen beelden kent, niet een teken van Gods welbehagen?" Op deze manier kreeg een stroming die zich al langer tegen de iconen en iconoverering keerde, wind in de zeilen. Er ontstond grote verwarring. De patriarch probeerde de zaak tot rust te brengen en zowel voorals tegenstanders te laten zien dat men niet moest overdrijven, naar twee kanten niet. Maar hij had geen succes, hij moest zelfs aftreden, en keizer Leo III drukte de vernieuwingsdrang door en eiste de vernietiging van de iconen. Zijn mening won het pleit, aanvankelijk tenminste. In 754 riep keizer Constantijn V een concilie van de bisschoppen bijeen tegen de *aanbidding* van iconen. Overal werden nu iconen vernield, fresco's witgekalkt, en de mensen die beelden en iconen in bezit hadden of ze met zorg en liefde verborgen hielden, werden vervolgd en soms zelfs ter dood gebracht.

Maar toch iconen!

In 787 was de politieke situatie echter gewijzigd. Bovendien had nu een vrouw, Irene, de keizer-

lijke macht samen met haar zoon Constantijn VI. De bisschoppen kwamen weer bij elkaar, maar nu ten voordele van de iconen. Dit is het tweede Oecumenische Concilie van Nicea (bij Constantinopel). Toch zou het nog duren tot 843 voordat eindelijk *verering* van de iconen definitief in ere werd hersteld. Dit feit wordt op elke eerste zondag van de Veertigdagentijd gevierd: Zondag van de triomf van de Orthodoxie. Want daar ging het om: "Als God en mens echt iets met elkaar van doen hebben, dan moet je het ook kunnen uitbeelden". Dat is kort samengevat de leer van dat concilie, en daar hadden Johannes van Damascus en Theodorus van Studion voor gestreden en geschreven

Iconen meer dan versiering

Het Westen kent natuurlijk ook beelden en muurschilderingen. Ze lijken soms ook op iconen en zijn prachtig; maar het Westen heeft altijd wat huiver gehad voor iconen, zoals die in het Oosten verstaan werden. Men begreep in de achtste eeuw al niet waarover het conflict ging in het Oosten. "Natuurlijk mag men kerken versieren", bepaalde een synode in Frankfurt. Zelfs het Vaticaanse Concilie, dat toch in onze tijd een belangrijke vernieuwing betekende, schrijft hierover in 1963 in de *Constitutie over de heilige Liturgie*: "Het gebruik om in de kerken heilige beeltenissen te plaatsen ter verering door de gelovigen moet behouden blijven; wel moet het aantal beperkt blijven en de juiste verhouding

in acht worden genomen, om te voorkomen dat bij het christenvolk verwondering wordt gewekt of een minder juiste devotie in de hand wordt gewerkt” (hoofdstuk 7, nr. 125).

Iconen horen in de kerk-gemeenschap

Het Byzantijnse Oosten kan dan echter niet meer zonder iconen. Het is het bewijs, het teken van zijn orthodoxie! Het teken van het juiste verstaan van het evangelie. En dan beginnen de regels, en de grote tradities van icono-schilders. Eerst in Constantinopel, daarna zich uitspreidend naar Ochrid, dan naar Mystra, Cyprus, Kiev, Moskou *et cetera*, de grote scholen — een geweldige bloei. Soms neergaand, soms hun eigen traditie vergetend, en dan weer herlevend, in de Krentenzer school, in de school van Fotios Kontoglou, van Vranou, van Zenon en van anderen, tot op de dag van vandaag.

Zo spelen de iconen een rol in de Liturgie: opgenomen in de kerkbouw, opgenomen in de iconostase, als het familie-album van de christelijke familie (orthodox en grieks-katholiek), waarvan de afbeeldingen midden in de kerkruimte worden gelegd, of op de wanden geschilderd, als een teken dat God een God van mensen is. De iconen horen dus bij kerk.

Een iconen wordt gewijd

Het is ook om die reden dat een iconen ‘gewijd’ wordt. Dit is niet om een iconen tot een soort heilig voorwerp te maken. Echter, door de wijding of zegening door een priester, of door de bisschop (vaak dan met een myron-zal-

ving), wordt de iconen als het ware opgenomen in dat album van de gelovige familie, de Kerk. De wijding van een iconen is als het ware de erkenning dat deze iconen terecht beantwoordt aan het gevierde, het verkondigde en het beleefde evangelie.

Er zijn vele formuleringen van dergelijke zegeningen. Je vindt ze in verschillende liturgische boeken in verschillende talen. Het feit van de wijding zelf is dan ook belangrijker dan de formulering.

In het *Byzantijns Liturgikon* (Tilburg, 1991) hebben wij een van deze wijdingsformulieren in een prachtige hertaling door Servaes Bellemakers uitgegeven. Hier volgen enkele teksten. Op een kernachtige en sprekende manier drukken zij uit wat ik heb proberen te zeggen.

“Machtige, Gij woont onder ons. Gij hebt aan onze vaders uw Woord gegeven: ‘Ik zal er zijn’. En zie, uw aanwezigheid lichtte op in het mooiste dat mensen te bieden hebben: zilver, goud en zijdedraad, toegewijd handwerk, levenskunst. Veelkleurig is uw Woord geworden: een huis van verbondenheid waarin het goed wonen is. Zo kreeg uw Verbond met Israël gestalte, zo hebt Gij met ons geschiedenis gemaakt. Nee, mensenbeelden zijn U niet te min, de iconen van uw geliefden zijn aan U welbesteed. In mensengezichten kijkt Gij ons aan, uw Naam gaat lichtend over onze aarde.”

“Met eerbied kijken wij op naar hen, die uw gestalte vormden in ons midden, uw heiligen. Zij gingen ons voor, stralend levend,

doende gerechtigheid. In hun spoor willen wij gaan, uw zege tegemoet, uw rijk van vrede en geluk”.

“Heer God, Gij hebt ons mensen geroepen om uw beeld te zijn. Maar telkens weer klampten wij ons vast aan eigen beeld en eigen macht, krampachtig, zonder oog en oor voor U. Totdat een nieuwe mens opstond, uw gezalfde: broeder en dienaar ten einde toe. Hij is door U herkend als een mens naar uw hart, eindelijk uw beeld en gelijkenis, eerste van uw schepping, enige weg ten leven”.

“Zegen deze iconen, wijd ze aan uw toekomst toe. Laat ze uw glorie en levenswil uitstralen.”

Een Hobby met een hoofdletter

“Iconen horen eigenlijk niet in een tentoonstelling”. Dat zei de orthodoxe bisschop Longin van Düsseldorf eens bij de opening van zo’n tentoonstelling. Maar hij voegde er tegelijkertijd aan toe: “Gelukkig echter, dat er zulke tentoonstellingen zijn. Anders kwamen veel mensen niet met iconen in contact.”

Zo is het ook een zegen dat er zoveel icono-schilders zijn. Geen hobby? Natuurlijk mag men het graag doen, natuurlijk mag het een Hobby zijn, maar dan met een hoofdletter. Want het is meer: iconen “laten Uw glorie en levenswil uitstralen”, en veel mensen genieten er van!

Dus toch: iconen zijn verkondiging!

Johan Meijer CSsR

Iconen van 'puur goud'

Aan het begin van een tiendaagse cursus iconschilderen verzamelen zich acht cursisten in het voormalige klooster Emmaus te Helvoirt. Ze gaan er intern om een icoon te schilderen onder het toezicht van iconschilder Geert Hüsstege. De één wil haar techniek verbeteren, een ander wil minder 'profaan' leren schilderen en een enkeling komt uit nieuwsgierigheid..

De meeste deelnemers volgden al eerder een cursus bij Hüsstege. Zoals zuster Elisabeth de Wit, benedictines van het Heilig Sacrament uit Oss. Ze schildert nu zes jaar. Ook Gerrit van der Arend, missionaris van Mill Hill en de enige mannelijke cursist, heeft al eerder cursussen gevolgd bij Hüsstege. Hij kwam een folder tegen bij het museum voor Religieuze kunst in Uden, daar neergelegd door een ijverige medecursist.

Stuk voor stuk noemen de deelnemers het schilderen een ver-slaving. Ook Dian Boer, die nog

niet eerder bij Hüsstege een cursus volgde. Ze schildert nu vier jaar en wil beter worden. Haar iconen zijn nog te 'profaan', vertelt ze. In de tien dagen dat ze in het klooster verblijft, mist ze twee oproepen van haar man op haar mobiele telefoon. Bij het derde telefoontje waarschuwt hij haar dat het schilderen geen obsessie moet worden.

Hüsstege vindt het niet vreemd als katholieken en protestanten iconen schilderen: "Iconen zijn van vóór het schisma en dus van de onverdeelde Kerk. Daarom is het schilderen van iconen voor

alle christenen."

Voor Marianne Krijger is het de allereerste iconschildercursus. "Als je er eenmaal aan begint, kom je er niet meer van los," dreigt de groep. "We zullen zien," is haar reactie. Krijger was lerares kunstzinnige vorming en werkte later in de creatieve therapie. "Ik ben altijd bezig geweest met kleur," vertelt ze, "en de kleuren van iconen hebben me altijd gefascineerd." Ze werkte met verschillende verfsoorten en op grote vlakken. Nu is het een kleine houten plank en zijn het natuurlijke materialen.

De compositie

Hüsstege, die al vijftien jaar iconen schildert, geeft een inleiding op de twee iconen die de deelnemers kunnen schilderen. Voor de gevorderden is er een Christus

Albeheerser-icoon. Christus zit op een troon als Heer van het heelal. Twee ruiten op de achtergrond vormen samen een achthoek. “Zeven is het getal van de volmaaktheid, acht is het getal van de volkomenheid,” legt hij uit. “De ovaal die is afgebeeld, heeft te maken met opstanding. Het is de vorm van een ei, teken van nieuw leven.” In een ingewikkeld lijnenspel zijn engelenhoofden afgebeeld rondom Christus, die het boek van het leven in de hand houdt. De compositie is bijzonder complex, blijkt uit de tekening die Hüsstege maakte. Met de tekening wordt de afbeelding (zie openings foto) overgebracht op het hout. De deelnemers hoefden deze niet zelf te maken. Het is een vak apart, waar een afzonderlijke cursus aan gewijd zou kunnen worden. Om een goede tekening te maken, moet je de systematiek van de lijnen kunnen zien: “Een goede tekening herken je aan de diagonalen. Zoek de basisvormen: de cirkelvormen en de vierkanten.”

De Maria-icoon die de deelnemers kunnen schilderen, is eenvoudiger van compositie. Deze icoon van de Moeder Gods van Korsun heeft meer grote vlakken. De icoon zou afkomstig zijn uit Efeze, waar volgens de overlevering Maria stierf. Ze is van het type Moeder Gods van Tederheid en beeldt Maria en Christus af in een tedere, innige houding.

Spiritualiteit

Terwijl Hüsstege een aantal CD's van het klooster van Chevetogne uit zijn tas pakt, gaan de schilders aan het werk.

Het schaven van de plank.

De planken waarop geschilderd wordt, zijn al voorbereid. Zuster Elisabeth schaaft haar plank nog een beetje bij. Doordat de tekening al door Hüsstege werd gemaakt en uitgereikt, zijn drie dagen gewonnen. Doordat hij ook de planken prepareerde, zijn er nog eens twaalf dagen gewonnen.

Het afspoelen van het eigeel voor het mengen van de verf.

De cursisten kunnen zich in alle rust concentreren op het schilderen. Dat is wat hen aanspreekt: de rust en de spiritualiteit van het schilderen in het voormalige klooster in Helvoirt. Elke dag is er 's ochtends een eucharistieviering, daarna ontbijt en dan begint het schilderen. Op de achtergrond klinkt inmiddels het gezang van de eerste CD. Een van de cursisten verwoordt de spiritualiteit van het schilderen als volgt: “Een icoon is meer dan een schilderij. Je bent met God bezig. Schilderen is mediteren. Daarom is het fijn om het een aantal dagen te doen. Het is tot rust komen bij God.”

“Schilderen is techniek,” vertelt Hüsstege, “maar het is meer dan dat. Techniek kun je ook zien als meditatie. Je bent er dan veel meer bij betrokken.” Hij legt uit dat het schilderen van licht naar donker een techniek is, maar ook symbolisch: de mens gaat van donker naar licht. Ook het mengen van kleuren voor de eerste lagen van de icoon krijgt een symbolische betekenis: “Uit de chaos van de kleuren door elkaar ontstaat een nieuwe kleur.” Vervolgens wordt de schildering opgebouwd uit de kleuren rood en groen. “Om en om brengen we die lagen aan, totdat er één nieuwe kleur ontstaat: de bruinige kleur die meestal voor de gezichten wordt gebruikt. De rode lagen staan voor het goddelijke. De groene staan voor het aardse. Uit de vermenging van die twee ontstaat een nieuwe kleur. Het goddelijke komt ons menselijke bestaan delen.”

Instructies

Af en toe roept Hüsstege de cursisten naar zijn tafel voor aanwijzingen. Zelf schildert hij beide iconen tegelijk. In groepjes krijgt men uitleg bij elke nieuwe fase die het schilderen ingaat. Hüsstege begint met instructies over het aanbrengen van de tekening op het hout. Hij heeft kopieën gemaakt voor de cursisten. De onderkant daarvan moet worden ingesmeerd met rood poeder ('pigment'). Dan wordt de afbeelding met plakband op het hout geplakt en overgetrokken. Zo komt de tekening in dunne lijnen op de plank. "Soms wordt carbonpapier gebruikt, maar dan kunnen de lijnen van het carbon door de schildering heen komen," vertelt Hüsstege. Een andere manier is om kleine gaatjes te prikken in de tekening en daar het pigmentpoeder op te strooien. De stippellijnen die zo ontstaan, kunnen worden doorgetrokken.

Er zijn eenvoudigere manieren om de tekening over te brengen. Een van de deelnemers komt naar voren met speciaal 'carbonpapier' voor de iconoschilder, verpakt als een rol aluminiumfolie. Er is een hele industrie van penselen, potjes en pigmenten voor de iconoschilder. De deelnemers hebben grote tassen en rieten manden meegenomen, waar hier en daar een lampje voor extra licht uitpriemt. De enige heer in het gezelschap heeft zijn materiaal opgeborgen in een gereedschapskist.

De pigmenten waarmee wordt geschilderd, worden gemengd met eigeel. Alléén met het eigeel, zodat het ei voorzichtig ge-

Het aanbrengen van goud.

broken moet worden. Een van de schilders heeft een eigen icoon meegenomen die nog af moet. Ze loopt naar het kraantje bij de toiletten om voorzichtig een ei te breken. Ze laat het eiwit eruit lopen, pakt de dooier in de hand en spoelt deze grondig af. Daarna wordt de dooier doorgeprikt en kan het eigeel in een kommetje lopen. Dat wordt gemengd met het poeder. Nadat ze haar icoon, die al een tijdje stil heeft gelegen en daardoor is opgedroogd, heeft ingesmeerd met water en weer vochtig heeft laten worden, kan het schilderen met de zelf gemengde verf beginnen.

'Puur goud'

's Zondags gaat de groep naar de Sint Cathrien-kerk in 's-Hertogenbosch om met de Johannes van Damascusgemeenschap de Zondag van de Orthodoxie te vieren. Op deze Zondag viert de Byzantijnse traditie de overwinning op de iconoclasten, tegenstanders van de verering van iconen die in een 'beeldenstorm' iconen vernielden. In de Sint Cathrien waren diverse iconen aanwezig. Volgens Marianne Krijger "van plastic tot puur goud."

De cursus noemt ze 'puur goud'. "Ik kwam hier wat jolig binnen, maar gaandeweg werd het anders. Die viering in de Sint Cathrien heeft daar mee te

maken." Het schilderen was een ontdekking: "Het feit dat je op zo'n klein vlak werkt, zorgt er voor dat je echt met jezelf en vanuit jezelf aan het schilderen bent." Op de laatste dag vertelt ze hoe elke dag anders was: "Het is alsof je een geboorte meemaakt." Het wonder van de icoon als het wonder van een geboorte, waar het werk van mensen en het werken van God bij elkaar komen. Hüsstege voert de vergelijking door: "Ook een icoon heeft een leven en wordt oud en zoals oude mensen kan ook een icoon krom gaan staan."

Op de laatste dag is zuster Elisabeth nog druk doende het goud aan te brengen op haar Maria-icoon. Voorzichtig borstelt ze het bladgoud er van af. Ze is niet meteen tevreden, omdat het niet overal blijft plakken op de dunne lijmlijntjes die ze trok. Dian Boer is al klaar. Het is haar gelukt om haar icoon minder 'profaan' te schilderen: "Het zat hem in de ogen. Ik had de neiging om van die Brigitte Bardot-ogen te schilderen, grote amandelvormige kijkers. Maar de kunst is om de lijnen minder sterk aan te zetten, zodat er een meer geloken blik ontstaat." Ze is klaar voor de iconwijding die nog zal volgen en gaat buiten een sigaretje roken.

Tekst en foto's: Daphne van Rosendaal

Websites:

<http://www.eikonikon.nl> (met de belangrijkste iconoschildercursussen in Nederland)

<http://www.iconofile.com>

<http://www.iconsexplained.com>

Patriarch Maksim (met witte hoed en sluier) van de Bulgaars-orthodoxe Kerk zegende het nieuwe kerkelijke centrum in.

De Prokof Foundation in Bulgarije

In 1994 besloten zes jonge mensen in Sofia om samen een organisatie op te richten die de Bulgaarse Orthodoxe Kerk zou kunnen dienen: de Pokrov Foundation. Bulgarije was één van de meest atheïstische landen in het voormalige Oostblok en de oprichters van de Pokrov Foundation waren zoals velen totaal atheïstisch opgevoed. Allemaal waren ze pas tijdens hun studie voor het eerst met de bijbel en de kerk in aanraking gekomen en hadden zich laten dopen. Waar veel van hun net afgestudeerde vrienden Bulgarije verlieten om elders hun geluk te beproeven, zagen de oprichters van de Pokrov Foundation het als hun taak de Bulgaarse Orthodoxe Kerk uit haar winterslaap te halen en nieuw leven in te blazen.

De Orthodoxe Kerk was door het communistische bewind mond-dood gemaakt en van binnenuit bijna geheel vernietigd. Veel parochies bestonden na de val van het IJzeren Gordijn alleen nog in naam; er waren geen priesters en geen vieringen meer. In de Pokrov-parochie in Sofia was nog wel enig leven en de zes vrienden besloten vanuit die parochie hun werk te starten.

Ze kozen voor hun organisatie ook de naam van deze parochie. De Pokrov Foundation stelde zich als doel de Orthodoxe Kerk te dienen door haar te helpen bij het openbaren van het orthodoxe geloof als een levend en actief geloof. Dat doet de Foundation door activiteiten te ontwikkelen op diaconaal en missionair vlak en zo de vooroordelen vanuit de Bulgaarse maatschappij tegen de

kerk te bestrijden.

Van noodhulp tot structurele steun

De Pokrov Foundation heeft in de 10 jaar van haar bestaan veel verschillende programma's uitgevoerd. Het eerste grote programma vond plaats in de winter van 1996-1997, toen de Bulgaarse economie een dieptepunt bereikte en in Sofia mensen van honger en kou dreigden om te komen. De gezamenlijke kerken in Bulgarije riepen de hulp in van het noodhulpprogramma van de Wereldraad van Kerken en de Pokrov Foundation voerde namens de Bulgaarse Raad van Kerken dit noodhulpprogramma (onder andere gaarkeukens) uit. Hierdoor kwam de Pokrov Foundation ook voor het eerst in aanraking met nationale en internationale oecumene.

In 1998 stapte de intern verdeelde Bulgaarse Orthodoxe Kerk uit de Wereldraad van Kerken, maar de Pokrov Foundation had inmiddels ook buiten Bulgarije contacten opgebouwd zodat de banden met de Wereldraad van Kerken en afzonderlijke buitenlandse kerken intact bleven. Ook met de Nederlandse protestants kerken is er sinds 1996 contact. Deze protestants kerken steunden in 1996 via Kerkinactie het noodhulpwerk van de Bulgaarse Raad van Kerken, maar gingen later over op directe steun voor het totale werk van de Pokrov Foundation. In 2003 bezocht een groep van acht diakenen van de (toen nog) Samen op Weg-kerken uit de provincie Utrecht Sofia om kennis te maken met de Orthodoxe Kerk en het werk van de Pokrov Foundation. Het bleek niet altijd even makkelijk voor de protestants bezoekers om het Orthodoxe geloof te doorgronden, maar de reis was wel heel leerzaam.

Het hart van de Pokrov

Onder de Pokrov-parochiekerk in Sofia is in 1998 een groot kerkelijk centrum gebouwd. Dit centrum is het hart van de Pokrov Foundation. Daar vinden dagelijks verschillende programma's plaats: er wordt gewerkt aan de gemeenschapszin in de parochie en het geloof en de liefde voor God en de mensen wordt uitgedragen. Er is een groot educatief aanbod waaraan in het seizoen 2002-2003 door 300 mensen werd deelgenomen. Voor ieder niveau is er wel een aanbod: een crèche, een zondagschool voor kinderen, catechisatie voor ouderen en een

Een kind schildert een icoon bij de Pokrov Foundation.

theologische cursus op hoog niveau met sprekers van theologische faculteiten uit binnen- en buitenland. Er zijn culturele avonden en cursussen (zang, dans, muziek, iconen schilderen enz.) en er worden bedevaartstochten georganiseerd voor parochieleiden. Het kerkelijk centrum biedt gedurende het jaar een keur aan discussieavonden aan over actuele thema's in kerk en maatschappij om zo deze twee dichterbij elkaar te brengen en samen van gedachten te wisselen over de verantwoordelijkheden van de kerk en de kerkleden voor ontwikkelingen in de maatschappij.

Daarnaast is er ook een diaconaal programma waarbinnen individuen financieel worden ondersteund om voedsel, medicijnen of medische hulp te kunnen bekostigen. De hulp is er voor eenieder die aanklopt, en

velen weten de weg naar dit centrum te vinden. De professionele hulpverleners zoeken daarbij altijd naar structurele oplossingen. Leden van de Pokrov-parochie worden in het centrum aangemoedigd iets ten dienste van de maatschappij te doen. Zo worden er met vrijwilligers allerlei activiteiten georganiseerd voor kinderen in weeshuizen. De kinderen uit tehuizen uit de buurt van Sofia worden niet alleen betrokken bij het parochieleven, maar ook bij het gezinsleven van parochianen. Zo werd vorig jaar een gebouw in de bergen aangekocht waar de weeshuiskinderen samen met gezinnen uit de parochie vakanties kunnen doorbrengen.

Centra voor mensen in nood

Naast het kerkelijk centrum heeft de Pokrov Foundation

sinds 1998 ook een medisch centrum. Van hieruit wordt met vrijwilligers onder andere thuiszorg georganiseerd. Dagelijks gaan de vrijwilligers op pad om verzorging te bieden aan mensen die in de Bulgaarse maatschappij aan hun lot zijn overgelaten. Zonder de dagelijkse zorg van de Pokrov-vrijwilligers zouden deze mensen niet kunnen overleven. Daarnaast organiseert het medische centrum bijeenkomsten op scholen over de gevaren van drugs en zorgt een tandartsenpraktijk voor mensen die niet in staat zijn een tandarts te bekostigen. Sinds 2001 heeft de Pokrov Foundation ook de leiding over een modern dagcentrum voor lichamelijk en geestelijk gehandicapte kinderen. Het is een centrum dat in Bulgarije de vernieuwende aanpak voorstaat om kinderen te integreren in het gewone (school)leven. Ouders en leerkrachten worden hierbij zoveel mogelijk ingeschakeld.

Toerusting

De Pokrov Foundation heeft een grote trainingsafdeling, vooral gericht op het toerusten van parochianen. Veel actieve en welwillende parochieleden elders in Bulgarije weten niet hoe ze missionair en spiritueel aan het werk zouden kunnen. De kennis en ervaring op het gebied van kerkenwerk is na 40 jaar communisme verdwenen. De trainingsafdeling van de Pokrov Foundation biedt deze parochieleden de helpende hand. Men hoopt dat op die manier het kerkelijk centrum in Sofia ook elders in Bulgarije navolging krijgt. Er is inmiddels contact met zo'n 250 actieve parochies.

Aan de trainingen doen overigens niet alleen Orthodoxe gelovigen mee. Ook protestanten en katholieken blijken behoefte te hebben aan en gebruik te maken van de cursussen van het trainingsinstituut van de Pokrov Foundation.

Naast de ondersteuning middels trainingen, beschikt de Foundation ook over een klein startfonds waarmee nieuwe activiteiten financieel worden ondersteund. De trainingsactiviteiten richten zich niet alleen op parochies, maar ook op verschillende beroepsgroepen. Behalve artsen en priesters die willen leren hoe pastoraal werk functioneert, worden ook docenten geschoold in het ter discussie stellen van ethische vragen en dilemma's.

Uitgeverij met een missie

De uitgeverij Omophor van de Pokrov Foundation werkt ondersteunend voor het werk van de Pokrov Foundation. Zij drukt bladen, cursusmateriaal en affiches voor de Foundation, maar heeft ook een eigen missie. Tegen kostprijs worden boeken gepubliceerd over het Orthodoxe gedachtegoed. In Bulgarije wordt op dit vlak weinig geschreven, los van één boek dat de officiële Orthodoxe Kerk jaarlijks publiceert. Omophor zoekt daarom wereldwijd naar goede boeken die geschreven zijn vanuit het Orthodoxe gedachtegoed, en geeft ze in vertaling uit. Daarnaast probeert de Pokrov Foundation per jaar twee levensbeschouwelijke documentaires voor de staatstelevisie te maken. Vanwege de goede contacten met tv-makers zijn al een hele reeks

documentaires door de Foundation gemaakt en uitgezonden.

Kritische houding

Leden van de Pokrov Foundation publiceren regelmatig in kranten over zaken die kerk en samenleving aangaan. Met hun kritische houding komen ze regelmatig in aanvaring met de hiërarchie van de Bulgaarse Orthodoxe Kerk. Gezien de financiële onafhankelijkheid krijgt de Orthodoxe Kerk geen grip op de Pokrov Foundation en kunnen haar leden zich blijven uitspreken over de wantoestanden die soms in de kerk heersen. Een aantal bisschoppen staat achter het werk van de Pokrov Foundation, maar durft zich daar in de bisschoppensynode niet openlijk over uit te spreken. In dat opzicht bevindt de Pokrov Foundation zich in een moeilijke positie: zij voelt zich zeer sterk verbonden met de Orthodoxe Kerk, de leden zijn principieel in hun geloof en zijn daar dag en nacht samen mee bezig. Toch krijgen ze van diezelfde kerk veel kritiek en tegenwerking en is er een constant gevecht met de kerkelijke leiders. Desalniettemin is er in tien jaar veel bereikt en altijd bruisen er nieuwe ideeën op om kerk en God te dienen.

Mieke Labots

Mieke Labots is projectmedewerker Europa Kerkinactie

Foto's: archief KerkinActie

Voor meer informatie over Kerkinactie die de Pokrov Foundation ondersteunt, zie: www.kerkinactie.nl

DIE IS toont zich ten volle

Onzichtbaar en toch voelbaar,
Zo is God aanwezig,
Maar dat te voelen, dit gewaar te worden,
Dat is opnieuw geboren worden.

Pinksteren is opnieuw geboren worden.
Dat is verrijzenis opnieuw laten gebeuren,
Als een hernieuwde mens de wereld in gaan.

Pinksteren is de geboorte van de kerk,
De gemeenschap van gedoopten vormen,
Van mensen die willen leven opnieuw, hernieuwd.
Dat is als de apostelen worden,
Achter onze gesloten deuren vandaan komen,
Opnieuw verrijzen, opnieuw geboren worden

Pinksteren is de voltooiing van Pasen,
De voltooiing van de schepping.
Voltooiing van wat eens begon, toen in dat prille
begin...

*'Laat ons het slotfeest in glorie aanheffen.
Het is Pinksteren.*

*Pinksteren, want het vuur van de Trooster is ont-
vlamd;*

*als vurige tongen afgedaald,
in Hem zijn de leerlingen verlicht;
ingewijd in het hemelse mysterie.*

*De Trooster van het Licht is verschenen,
het Licht dat de wereld verlicht.'*

[Byzantijnse morgendienst van Pinksteren]

Dat Licht van Gods Liefde wil ons verlichten:
De heilige Geest wil ons verenigen in God.
De heilige Geest wil ons aanvuren en tot nieuwe
mensen maken.
De heilige Geest verbindt ons met het mysterie van
Gods wezen.

Pinksteren is de voltooiing van de openbaring
van Gods wezen.

DIE IS, toont zich ten volle,
Onzichtbaar, voelbaar.
Licht dat ons verlicht,
Bron van alle leven,
Schatkamer van alle goeds.

*'Licht is de Vader,
Licht is het Woord,
Licht is de Geest,
die nu in vurige tongen over de apostelen uit-
stort is.*

*Door Hem wordt de wereld verlicht,
zo vereren wij de Heilige Drie-eenheid.'*

[Expostilarion van Pinksteren]

Kloosterleven in Roemenië een boeiende andere wereld

De meeste Roemenen zijn orthodox. De kerk neemt in het leven van veel Roemenen een belangrijke plaats in en vormt vaak het hart van het dorp. Aan de kerkelijke gebruiken, met name rond begrafenissen en christelijke feesten, doet men, vooral op het platteland, in groten getale mee. De traditie is in Roemenië heilig; traditionele gebruiken zijn vaak eeuwenoud. Wie de orthodoxe Kerk en het geloofsleven van orthodoxen goed wil leren kennen, kan het best - naast een kerkdienst - een van de orthodoxe kloosters in Roemenië bezoeken.

Roemeense kloosterlingen staan in aanzien. Zij worden met diep respect bejegend. Veel orthodoxe gelovigen bezoeken geregeld een klooster om er een kerkdienst bij te wonen, er enkele dagen te verblijven of om er als pelgrim naar toe te trekken en er een belangrijk feest mee te vieren. Op 15 augustus, het feest van het Ontslapen van de Moeder Gods (bij ons Maria Hemelvaart geheten), komen vaak honderden pelgrims naar bepaalde kloosters. Gelovigen bezoeken ook kloosters om bij een priestermonnik te biecht te gaan of om goede raad te vragen aan een kloosterling, bij

voorkeur een (oude) wijze monnik die goed thuis is in de Bijbel en de geschriften van de Kerkvaders, die groot gezag genieten. Dit alles wijst erop dat het hart van de orthodoxe geloofsbeleving in het kloosterleven klopt. Kloosters en kloosterlingen zijn onmisbaar in de Orthodoxe Kerk.

Communisme

Vanwege de grote invloed van het kloosterleven op de gelovigen heeft het communistische regime er alles aan gedaan om het uit te roeien. Na 1959 mochten alleen oudere monniken en nonnen in kloosters verblijven. Hoewel me-

nigen het klooster in wilde, konden novicen maar mondjesmaat intreden. De bedoeling was dat het kloosterleven zou uitsterven. Toch is het de communistische overheid niet gelukt het kloosterleven totaal kapot te krijgen, omdat de Roemeens-orthodoxe Kerk een volkskerk is, die zonder kloosters ondenkbaar is.

Gelovigen hechten grote betekenis aan het bezoeken van de kloosters en gingen daar ondanks sancties mee door. Zelfs schoolklassen bezochten tijdens schoolreisjes kloosters, omdat bepaalde kloosters verbonden zijn met gebeurtenissen uit de Roemeense geschiedenis. Roemenen hebben een sterk historisch besef. Tussen de kerkgeschiedenis en de vaderlandse geschiedenis bestaan in Roemenië veel raakvlakken. Veel kloosters waren tussen 1950 en 1989 gesloten en anderen waren nog maar schaars bevolkt met over het algemeen oude kloosterlingen. Veel kloostergemeen-

schappen waren op sterven na dood. Omdat het regime bijna zijn zin had kunnen doordrijven, kwam de omwen-teling van 1989 ook voor het kloosterleven als geroepen.

De kloosters

Roemenië kent vanouds weinig grote kloostercomplexen. De Turken, die van de tweede helft van de 16e tot de tweede helft van de 19e eeuw Roemenië teisterden, verboden de bouw van kerken en kloosters en hebben herhaaldelijk kloosters verwoest. De meeste kloosters herbergen minder dan veertig kloosterlingen. Roemenië kent vanouds veel 'skits', kloostertjes met minder dan twaalf kloosterlingen. Veel kloosters, maar zeker de skits, liggen ver van de bewoonde wereld, omdat een monnik vanouds de eenzaamheid zoekt.

Menig klooster bestaat uit een aantal huisjes, die rond een kerk staan. In elk huisje wonen drie of vier nonnen. De oudste is vaak de baas in huis. Het beroemde klooster Agapia in Moldavië is een fraai voorbeeld van zo'n kloosterdorp met huisjes. Opvallend is dat in verschillende streken de kloosters dichtbij elkaar liggen, bijvoorbeeld rond de steden Boekarest, Iași, Râmnicu Vâlcea en Suceava. De meeste kloosters liggen op het platteland.

In Moldavië vindt men kloosterkerken met fraai beschilderde binnen- en buitenmuren. Vorst Ștefan cel Mare liet daar rond 1480 veel kerken en kloosters bouwen. Dat gebeurde in de typisch Moldavische stijl: een kerkdak in de vorm van een tent. Veel van deze kerken en kloosters kregen pas vijftig jaar later be-

Moeder Elefteria voor haar huis. Net als Agapia, kent het klooster Varatec (Roemeens Moldavië) kleine huisjes waarin nonnen met enkelen bijeen wonen.

schilderde buitenmuren. Kloosterkerken met witte buitenmuren en binnenmuren met fraaie fresco's liggen in de buurt van Râmnicu Vâlcea en Boekarest. Vorst Constantin Brâncoveanu liet in Zuid-Roemenië rond 1700 veel kerken en kloosters in een barok aandoende stijl bouwen.

Na 1989 zijn heel wat oude kloostergebouwen gerestaureerd. Daarbij zijn fraaie muurschilderingen voor de dag gekomen, waarvan de prachtige kleuren tot voor kort onder een laag roet verborgen waren. Kloosters die door de communisten waren gesloten, zijn heropend. Ook zijn er (en dat is uniek) nogal wat nieuwe kloosters gesticht, met name in het midden en het noorden van het land. In geen enkel orthodox land, behalve het veel grotere Rusland, vindt men zoveel kloosters als in Roemenië. Er zijn in Roemenië meer dan 530 kleine en grote kloosters, maar liefst 400 meer dan in 1989. In menige (klooster)kerk vindt

men fraaie muurschilderingen, iconostases, iconen, kronen en grafstenen. Men kan er mooie kerkdiensten bijwonen. Kloosters hebben dikwijls ook een museum, dat men kan bezoeken.

De kloosterlingen

Maakt het kloosterleven in West-Europa moeilijke tijden door, het kloosterleven in Roemenië kent sinds 1990 een ware bloeiperiode. Veel jonge mensen (duidelijk meer vrouwen dan mannen) vinden de weg naar het klooster om er als non of monnik te leven. Zij zoeken in het klooster een intens contact met God, met name via het gebed en het bijwonen van de vele kerkdiensten.

Veel kloosterlingen leidden de eeuwen door een armoedig bestaan met karig eten. Kloosterlingen vasten vele weken per jaar; in sommige kloosters gebruikt men maar twee keer per dag de maaltijd en eet men nooit vlees. Menig kloosterling deelt een kloostercel met twee of drie anderen. Wij vinden privacy belangrijk, de Roemeen is vanouds meer een groepsmens. Nu er meer geld is, komen er steeds meer kloosters waarin ieder een eigen cel heeft.

Kent de Rooms-katholieke Kerk allerlei kloosterordes, de Orthodoxie niet. De sfeer verschilt in de meeste kloosters weinig. Verschillen worden vooral bepaald door lokale gebruiken of door een bepaalde abt of abdis, die gezag geniet en daarom novicen weet aan te trekken.

Kloosterlingen komen uit alle lagen van de bevolking, vaak van het platteland. Weinigen zijn universitair gevormd, velen zijn vaak al op jonge leeftijd en-

thousiast het klooster ingegaan. Tijdens het noviciaat ontvangt men helaas weinig persoonlijke begeleiding. Men moet vooral de gebruiken leren. Studieuzen figuren zal men in een orthodox klooster weinig vinden. Het strikt volgen van het ritueel en een aantal gebeden uit het hoofd kennen wordt belangrijker geacht dan kennis (van de theologie). Een fraaie, rijke kloosterbibliotheek of concertzaal zal men in een Roemeens klooster tevergeefs zoeken. Kloosterlingen lezen vooral een gebedenboek, met name het psalterium, een heiligenleven of een boek van een kerkvader; bijna nooit een dogmatiek of ethiek, laat staan een exegetisch werk.

Dagelijks bestaan

Men brengt elke dag ongeveer vijf uur in de kerk door, gedurende minstens drie diensten, en verricht verder de nodige werkzaamheden in en om het klooster. Alles is erop gericht dat het klooster zoveel mogelijk zelfvoorzienend is, dus zo goedkoop mogelijk draait. Daartoe verricht men veel werk op het land, in de tuin, in de boomgaard en in de keuken. De oogst verdwijnt veelal in weckflessen in de (soms grote, gewelfde) kelder. Bij dat alles wordt nog steeds veel handarbeid verricht. Daardoor heeft men vaak alleen tijdens de wintermaanden tijd om iconen te schilderen (op hout of glas), tapijten te weven of liturgische kleding te vervaardigen (door nonnen), (kerk)meubilair te vervaardigen, houtsnijwerk te maken, auto's te repareren of schapen te hoeden (door monniken). Onze westerse geloofsbeleving

verschilt nogal van die van menig Roemeens kloosterling. De orthodoxe geloofsbeleving is in Roemenië vaak heel traditioneel. Alleen wat orthodox is, is goed. Twijfel kent men niet. Hoogmoed geldt vanouds als de ergste zonde, nederigheid als de hoogste deugd. Dat leidt nogal eens tot een onderdanige houding. Dat blijkt met name uit de wijze waarop men leden van de hogere clerus bejegt. Ernst en zwijgzaamheid zijn vanouds deugden. Tijdens de maaltijden in de refter zwijgt men en wordt er vanouds vaak uit een boek met een spirituele inhoud voorgelezen, bijvoorbeeld uit de *Filokalia*.

Contacten met de buitenwereld

Kloosterlingen verlaten soms het klooster om familieleden te bezoeken of om op pelgrimage te gaan: naar Israël, de Athos of naar Russische kloosters. Monniken verlaten het klooster als zij bisschop of zelfs metropoliet worden. Soms bespeurt men onder monniken een duidelijke hang naar zulke hoge functies, een hang die gepaard gaat met streberig gedrag. Nonnen verlaten het klooster, als zij (vaak voor een aantal maanden, soms jarenlang) bij een bisschop of metropoliet in de huishouding moeten werken.

Vanuit een orthodox klooster zijn er helaas amper activiteiten richting de samenleving. Men verwacht dat de mensen naar het klooster komen, niet dat het klooster iets onderneemt richting de wereld. Kloosterlingen met een baan buiten het klooster kent men in Roemenië niet. Kloosterlingen die actief zijn in het

onderwijs of de gezondheidszorg, zijn er in Roemenië bijna nooit geweest. Diaconale activiteiten ontplooit men amper. Men geeft hoogstens arme mensen die het klooster bezoeken, te eten en wat geld. Alles is gericht op de kloostergemeenschap en daardoor op God, niet op de wereld.

In kloosters verblijven

Een bezoek van enkele dagen aan een rustig gelegen klooster is een prima methode om stress kwijt te raken. Door een Roemeens klooster te bezoeken komt men in aanraking met een andere wereld: met het boeiende kloosterleven in een door en door religieus land. Men kan in verschillende kloosters een of meerdere dagen verblijven. Bijna elk klooster beschikt over meerdere, vaak ruime gastenkamers. Comfort, dat wij in West-Europa vanzelfsprekend vinden, zoals een kamer met douche en toilet, is zeker in kleine kloosters vaak niet aanwezig. Meestal spreekt men behalve de gids alleen maar Roemeens. Juist in kleine kloosters kan men veel Roemeense eigenaardigheden ontdekken alsmede kennis maken met de in onze ogen soms merkwaardige volksvroomheid. Dan ziet men met hoeveel devotie Roemenen het geloof der vaderen beleven.

Dr. W.J. Lamfers

De auteur is hervormd predikant en onderhoudt al jaren contacten met orthodoxe kloosters in Roemenië.

De Oekraïense Grieks-Katholieke Kerk zoekt moraal

Een moreel richtsnoer in het leven heeft iedereen. Sommige mensen vinden het heel belangrijk dat die helder, duidelijk en bewust aanwezig is, maar anderen kunnen ook zonder dat. Immers, bekendheid met de regels betekent niet per se strikte naleving en onkunde leidt niet regelrecht tot immoreel gedrag. Dat maakt nadenken over moraal en zeden nog niet overbodig. Bovendien, in de post-communistische context van de Grieks-katholieke Kerk in Oekraïne liggen nut en noodzaak voor de hand. Maar welke kant gaan theologen en gelovigen nu uit? Richting orthodoxe of richting rooms-katholieke traditie?

Grieks-katholieke huwelijksviering in Oekraïne.

Na haar unie met Rome in 1596 werd de Oekraïense Grieks-katholieke Kerk 'roomser', wat ten koste ging van haar orthodoxe oorsprong. Maar sinds 1990 en onder aansporing van de huidige paus oriënteert zij zich meer op haar wortels. Dat blijft niet zonder gevolgen. Binnen deze kerk wordt verschillend nagedacht

over ethiek, waarden en normen. Het door paus Johannes Paulus II geschetste ideaalbeeld van één Europa dat met twee longen ademt, krijgt daarmee meer diepgang, want de overeenkomsten tussen Oost en West ten spijt blijkt de anatomie van het 'lichaam' Europa rijker en complexer. Niets nieuws, trouwens.

In de jaren 30 gaf de bekende grieks-katholieke metropoliet Andrej Sjeptytskyj een overzicht van de verschillen tussen katholieken en orthodoxen, ook rond de moraal: "De moraaltheologie, volgens westerse opvatting, bestaat in het Oosten als speciale discipline vrijwel niet. Men ziet er enigszins met geringschatting op neer en laat haar praktisch enkel over aan de belangstelling, intuïtie en goede wil van de gelovigen en de biechtvaders." (In *Twee mentaliteiten*, 1958.)

Centraal in dit artikel staat de seksuele moraal in de Oekraïense Grieks-katholieke Kerk. Afgezien van specifieke theologische uitgangspunten lijken de katholisierende gelovigen meer oog te hebben voor een benadering van 'bovenaf', terwijl de voorstanders van een orthodoxe herbronning de kwestie eerder van onderaf benaderen, namelijk pastoraal.

Milde kuur of sterk medicijn

"Het mensbeeld is vermoedelijk het meest treffende verschilpunt tussen Orthodoxie en Rooms-katholieke Kerk en dat heeft gevolgen voor spiritualiteit, moraaltheologie en andere theologische disciplines", zegt moraaltheoloog Svjatoslav Sjevtsjoek van het grieks-katholieke seminarie in Roedno bij Lwiw. "In de westerse traditie geeft God eigen ontwikkelingsmogelijkheden aan de mens. De oosterse traditie zou zeggen: meer dan dat. De menselijke persoon wordt steeds meer gelijkvormig aan de geïncarneerde Christus, steeds meer gelijk in twee naturen. De mens heeft immers én

een goddelijk én een menselijk vermogen. Het spirituele leven – de goddelijke kant – moet passen bij de seksualiteit – de menselijke zijde. Daarom komen rond ethische vragen en huwelijk andere dimensies aan de orde, hoewel concrete opvattingen over scheiden, contraceptie en seksuele oriëntatie vaak vergelijkbaar zijn.”

Volgens Sjevtsjoek is het ontbreken van uniform leergezag in de orthodoxe traditie een andere reden, waarom er meer verschillen bestaan. “Bisschoppen, geestelijk leiders en theologen kunnen verschillende opvattingen hebben, naar gelang hun eigen spiritualiteit. Natuurlijk spreken zij zich uit tegen seks buiten het huwelijk, maar hoe het daarbinnen is gesteld, die vraag ligt open. Soms is scheiden mogelijk en ook contraceptie. Hieraan ten grondslag ligt het oeroude principe van *acribie* – de precieze toepassing van de regel – en van *economie* – de pastorale benadering. Essentieel is de redding van de ziel en daarom is de benadering medisch. Soms is een sterk medicijn nodig, soms volstaat een milde kuur.”

Geen plichtmoraal

Seminariepresident Myron Bendik van het bisdom Drohobitsj is voorstander van een vergaande orthodoxe heroriëntatie. Zijn seminarie heeft nog wel de traditionele rooms-katholieke jaarindeling – twee jaar filosofie en vier jaar theologie –, maar de inhoud is sterk gericht op de orthodoxe traditie. “Zonde is een medisch begrip en niet, zoals in het westen, vooral een juridische categorie, dat wil zeggen een

misdaad tegenover God. Deze westerse, wettische benadering doet tekort aan de menselijke natuur, want de zondeval betreft niet de hele mensheid, maar slechts Adam en Eva. Het kwaad zit niet in de menselijke natuur, maar in een verkeerd gebruik van de vrijheid. Dat houdt in dat de mens vrij is om te kiezen en, daarom, dat het geluk afhankelijk is van de mens. Vervolgens is het de taak van de priester mensen te doen geloven in hun mo-

nu wil niet worden geïnstrueerd, maar is wel bereid te luisteren naar adviezen. Hier ligt een rol weggelegd voor de priester. Niet moraliseren dus, maar vooral hoop geven. Voor de rest is de mens wijs genoeg het zelf te doen.”

Rond dogmatische vragen ziet Bendik weinig ingewikkeldheden in de relatie Rome-Lwiw, maar niet zo in het morele domein. “Daar staan we nog maar aan het begin. Een belang-

Officiële statistieken

In 2002 werden 317.200 huwelijken gesloten, terwijl 183.500 stellen een echtscheiding aanvroegen. In januari 2004 was dat respectievelijk 13.654 en 13.286. De officiële abortuscijfers zijn ná 1990 met meer dan de helft gedaald, maar blijven erg hoog. Tegenover 434.223 abortussen in 2000 stonden 385.126 geboortes. Er wordt overigens geen onderscheid gemaakt tussen abortus om medische of om andere redenen. Sinds 1994 neemt de bevolking af. Oorzaak is niet zozeer het sterk dalende emigratiecijfer, maar eerder het lage geboortecijfer en de slechte sociaal-economische situatie, die de gemiddelde levensverwachting naar beneden drukt. De bevolkingsstatistieken ontwikkelden zich het meest dramatisch in de oostelijke regio's van Oekraïne, die vanaf de jaren '20 bij de Sovjet-Unie hoorden. In februari 2004 waren er 47.576.831 Oekraïners.

gelijkheden. Dat ze vrij zijn en goed kunnen zijn. Dat is een heel ander niveau van moraal, dan de plichtmoraal. De mens kiest voor God en dat is zijn geluk, zijn kans. Een plicht tot liefde bijvoorbeeld is absurd, want dat zou iemands beslissingsvrijheid helemaal inperken.”

Deze benadering blijkt niet alleen traditioneel orthodox. Volgens Bendik staat die ook dichter op de huidige tijdgeest. “We moeten zeggen dat de mens het kan en deze benadering biedt meer mogelijkheden voor respect van de persoon. Er is geen dwang. Ik denk bovendien dat het beter bij ons huidige begrip van de mens past. De mens van

rijk probleem is dat Rome documenten publiceert die enkel stoelen op de westerse traditie. De kerk wordt vaak katholiek genoemd, maar daarmee wordt de Latijnse kerk bedoeld. Veel van onze traditie wordt nu genegeerd.”

Heldere regels

Deze alternatieve benadering van de seksuele moraal blijkt niet onomstreden in andere grieks-katholieke kringen. Zuster Diogena-Halina Teresjkevitsj heeft een programma bio-ethiek en christelijke ethiek aan de medische faculteit van Lwiw opgezet. De orthodoxe benadering gaat bij haar zonder maren

Regels?

Myron Bendik, seminariepresident van het Grieks-katholieke bisdom Drohobitsj (Oekraïne):

“Neem het huwelijk. Dat is groeien in liefde. Als mensen bijvoorbeeld geen kinderen willen, schiet er iets tekort in de liefde. Dan is het de taak van de priester te helpen die groei te bevorderen, maar hij zegt niet: ‘Jullie moeten kinderen hebben!’ ‘Je moet’, dat kan hier niet, want zo wordt de mens een middel tot..., een instrument van voortplanting. Op die manier wordt het doel – kinderen krijgen – buiten de mens geplaatst en verliest het zijn relatie tot het menselijke geluk. In dat geval wordt men zelfs erg ongelukkig. Een meer praktisch bezwaar geldt het geven van instructies en richtingaanwijzers in het algemeen. Dat is gevaarlijk, omdat zo regels de overhand kunnen nemen en persoonlijke groei stagneert. Het vragen om instructies is een teken van spirituele onvolmaaktheid.”

van tafel, bijvoorbeeld rond het mogelijke gebruik van voorbehoedsmiddelen: “Wij streven naar een wettelijk verbod door de overheid.”

Van uiteenlopende zienswijzen binnen de Grieks-katholieke Kerk wil ook Joeri Pidlisnij niet weten. Hij is directeur van het Instituut voor Huwelijk en Familieleven van de Oekraïense Grieks-katholieke Universiteit in Lwiw. “De waarheid over de seksuele moraal en natuur is één. Is hertrouwen wel in overeenstemming met de traditie? Het staat toch helder in het Nieuwe Testament! Vaak hoor je in onze kerk dat wij een kerk van de oosterse traditie zijn, verschillend van de westerse. Vraag je echter wat het verschil is, dan weet men het niet. Volgend jaar publiceert het instituut een boek met teksten van de oosterse kerkvaders over familie, huwelijk, kinderen en seks, maar we hoeven niet puur westers of puur oosters te zijn. De waarheid is wat het is en we moeten die herkennen. We hebben een negatieve identiteit en we willen daarom verwerpen wat we niet willen zijn: rooms-katholiek.”

Pidlisnij beklemtoont duidelijke regels en voorschriften. “Oekraïne is verdeeld qua taal en politiek, economisch, cultureel en religieus en dat heeft invloed op de familie. Er is een hoog, wellicht het hoogste abortuscijfer

Interessante flyer over ‘safe sex’. Met twee mensen in een soort Tsjernobyl-opruimpakken symboliseert deze kariatuurale flyer treffend de angst voor seks. Het is uiteindelijk een valse paradox, want zonder dat pak uit te trekken kan risicovolle seks plaats hebben.

ter wereld, van circa 1 miljoen per jaar. Ook de echtscheidingscijfers zijn heel hoog, tussen de 60% in Loehansk in oostelijk Oekraïne en 30% in Oezjhorod in het zuidwesten. Door de grote arbeidsmigratie blijven veel gezinnen achter zonder vader of moeder. De samenleving heeft nood aan structuur.”

Realistischere praktijk

De praktijk blijft echter de achilleshiel van veel theorie en ook van de nagestreefde idealen in het seksuele domein. Dat blijkt ook in de Grieks-katholieke Kerk: nu het ideaal min of meer helder is, hoe kom je er dan? Zelfs het modelprogramma huwelijksvoorbereiding van de

paters studieten in Lwiw, dat zeker lof verdient, toont een tekort. Er bestaat weinig aandacht voor de complexe, soms grillige menselijke natuur en ook karakter vormende aspecten komen weinig aan bod: weten wat je (niet) wilt en grenzen stellen. Ethiek, spiritualiteit en theologie, medische en (kerk)juridische kanten, ja, maar de existentiële dimensie blijft achterwege.

En dat is een gemis. Want wat bijvoorbeeld te denken van een verschil in seksueel temperament? Hoe ga je daar mee om? ‘Vergeestelijking’ van een relatie is vermoedelijk eenvoudiger op 60-jarige leeftijd dan begin 20 als de testosteron zich nog heel duidelijk in het lichaam laat gelden. Terugverwijzen van soms heel ingewikkelde problemen naar het gezin als informatiebron bij uitstek is bij voorbaat een gemiste kans, want afgezien van de beperkte ervaringen die daar worden opgedaan, heerst er een haast ‘natuurlijke’ gêne om intieme details te bespreken.

Tekst en foto's: Frans Hoppenbrouwers

Frans Hoppenbrouwers is medewerker bij de Stichting Koinonoutentes-Communicantes, die de katholieke kerken in Oost- en Midden-Europa steunt. Hij bezocht meerdere malen Oekraïne.

Een reactie op Karel Blei

In het laatste nummer van Pokrof vinden we enkele beschouwingen van Dr K. Blei over de dialogen van de WARC en de Orthodoxe Kerken ('De WARC en de Orthodoxie als dialoogpartners', *Pokrof* 2004, 2, pp 9-12). Hij signaleert de spanningen in de Wereldraad van Kerken, waar sommige orthodoxe kerk-gemeenschappen hun ongenoegen hebben geuit over de te protestantse signatuur van de Wereldraad. Het is daarom een goede zaak dat het gesprek tussen de oosters-orthodoxen en de reformatorische kerken voortgang vindt. Ik veroorloof mij echter enkele vragen te stellen de wijze waarop Blei dit gesprek ziet.

Protestanten en orthodoxen, zo stelt hij, hebben veel met elkaar gemeen, onder meer beider kritiek op het rooms-katholicisme. Hoewel het naar mijn idee goedkope oecumene is een verstandhouding te zoeken tegen een derde partner in – zoals ook roomskatholieke dialogen met de orthodoxen niet zouden moeten scoren ten koste van het gesprek van de Reformatie – roept vooral de inhoudelijke uitwerking een aantal vragen op.

Allereerst zouden de orthodoxen samen met de protestanten fundamentele kritiek hebben op de invulling van het Petrusambt binnen de Catholica. Ja zeker, dat is natuurlijk juist, maar het betekent daarom niet een orthodoxe verwerving van het primaatschap van de bisschop van Rome zoals Blei stelt. Hierbij komt dat de kritiek op het centralisme van 'Rome' en zijn pretentie bindende geloofsuitspraken te doen, inderdaad een gemeenschappelijk punt is van orthodoxen en protestanten, maar

dit punt van overeenkomst ligt wel zeer aan de oppervlakte als je het vergelijkt met de veel dieper liggende, aan orthodoxen en katholieke gemeenschappelijke, kerkopvatting, waarin een centrale plaats is voorzien voor bisschop en patriarch. Bovendien zou het goed zijn te vermelden dat ook in de Catholica wordt gereflecteerd over de rol van de bisschoppen naast die van de paus. Na Vaticanum I is er ook een Vaticanum II geweest, om nog maar te zwijgen van de talrijke bisschoppelijke synodes.

Een tweede punt: net als de Orthodoxie grijpt het Protestantisme terug op de oorsprong van het christelijke geloof, tegenover latere geloofstradities in, zo stelt de auteur. De Catholica blijkbaar niet! Het komt mij ook hier voor dat de rol van de traditie, het gezag toegerekend aan de concilies en de kerkvaders in de wereld van de Orthodoxie veeleer overeenkomsten vertoont met katholieke opvattingen in deze dan met die van de protestanten, waar – zoals de auteur zelf ook aangeeft – het bijbels getuigenis het enig normatieve is. Welke is hier dan nog de overeenkomst orthodox-reformatorisch?

Bovendien, zouden orthodoxen zich herkennen in Bleis lapidaire uitspraak dat voor hen de herhaling van geijkte belijdenisformules voldoende is?

Herman Teule

Herman Teule is hoogleraar Oosters christendom aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en directeur van het Instituut voor Oosters Christendom aldaar.

'Eeuwige gedachtenis': Henk van Gerwen

1948 - 2004

Op 14 maart overleed Henk van Gerwen, oud-redactielid van Pokrof. Nadat hij in januari jl. nog op een officieel afscheid was geweest van hemzelf en enkele anderen die de laatste jaren de redactie hadden verlaten, bereikte ons dit bericht.

Henk van Gerwen had zijn leven gewijd aan de schone kunsten en was verbonden aan het museum Van Gerwen-Lemmens in Valkenswaard. Groot was zijn interesse voor religieuze kunst en voor geloof in het algemeen. Een bijzondere plaats nam daarbij het Russisch christendom in. Vanuit die interesse werd Henk lid van de Pokrof-redactie. Hij was hiervan zo'n twintig jaar een betrokken lid, totdat ziekte hem in de loop van 2000 dwong uit de redactie te treden. Wel bleef hij doorschrijven voor Pokrof. Vooral minder bekende groepen in het Russische christendom, zoals Oud-gelovigen en de Buitenland-Kerk, hadden zijn bijzondere interesse. Aan het begin van redactievergaderingen kon Henk in geuren en kleuren vertellen over wederwaardigheden van Russische en Oekraïense kerken.

Met dankbaarheid voor de warme persoonlijkheid die hij was en voor al wat hij deed, herdenkt de redactie van Pokrof Henk van Gerwen. 'Eeuwige gedachtenis!'

KERKEN EN KLOOSTERS VERNIELD IN KOSOVO

Minstens 28 mensen gedood, 1.000 mensen gewond en 41 orthodoxe kerken vernield, dat is de voorlopige balans van de etnische rellen in Kosovo eind maart. Het geweld verspreidde zich naar Montenegro, Bosnië en Macedonië. Eeuwen cultuur werden in seconden vernield, nadat Kosovaarse bendes Serviërs verantwoordelijk stelden voor de dood van twee etnisch Albanese kinderen en plunderend door de straten trokken. De Servisch-orthodoxe Kerk is niet te spreken over het optreden van de Duitse KFOR-troepen. Ze stelt hen verantwoordelijk voor de vernieling van minstens tien historische kerken. Volgens de Servisch-orthodoxe bisschop Artemije, de belangrijkste Servisch-orthodoxe leider in Kosovo, is het recente geweld een bewijs dat de internationale politiek in de provincie volledig mislukt is. Hij spreekt van een "gewelddadige etnische zuivering, die goed voorbereid is." De Serviërs willen dat Kosovo deel blijft uitmaken van Servië-Montenegro, terwijl de Albanese Kosovaren streven naar zelfbestuur en onafhankelijkheid. Het conflict heeft inmiddels al aan 10.000 mensen het leven gekost. (ANP/AFP/DPA)

THE PASSION MOET RUSSEN BEKEREN

De Russisch-orthodoxe kerk hoopt dat de film *The Passion of the Christ* van Mel Gibson meer Russen tot God brengt. Bisschop Markos van het Moskouse Patriarchaat meent dat de op 25 maart in Rusland in première gegaane film voornamelijk ongelovigen zal trekken. "Voor ongelovigen kan de film echt een openbaring betekenen en hen dichter bij God brengen". Markos erkent dat er veel geweld in de film voorkomt. Dat komt volgens hem niet overeen met de Russisch-orthodoxe tradities. Toch ziet hij er ook een positieve kant aan. "De moderne mens is bang geworden voor lijden en dood en heeft zijn leven hiervoor volledig afgesloten. Deze film lijkt hier doorheen te willen breken". De kritiek dat de film antisemitisch zou zijn, vindt de bisschop overdreven. "Al de bijbelse vermeldingen die antisemitisme zouden kunnen oproepen, zijn uit de film weggelaten". Volgens hem worden de Romeinen in de film veel negatiever afgeschilderd dan de joden, "als echte sadisten". (ANP)

BISSCHOP WAARSCHUWT VOOR TERUGTREKKING UIT IRAK

Bisschop Shlemon Warduni van het Chaldeeuwse patriarchaat in Bagdad

heeft de landen van de coalitie opgeroepen zich niet terug te trekken uit Irak. In een gesprek met de Italiaanse krant *Corriere della Sera* richtte de bisschop zich vooral naar Italië en vroeg het land het Spaanse voorbeeld niet te volgen. Tegelijk waarschuwde mgr. Louis Sako van het Irakese bisdom Kirkuk dat veel christenen Irak verlaten als gevolg van het geweld van extremistische moslims. De meeste van hen zijn elders op zoek naar een veilig onderkomen. Mgr. Sako wijst er ook op dat al verschillende christenen gedood zijn, onder het voorwendsel dat ze zouden hebben geroofd of alcohol zouden hebben verkocht. Hij onderstreept het belang van solidariteit van christenen uit de rest van de wereld met de christenen in Irak. (KerkNet/Zenit/ACI/KIN)

SPANNINGEN TUSSEN GRIEKENLAND EN CONSTANTINOPEL

In maart dreigde de relatie tussen de Orthodoxe Kerk van Griekenland en het Oecumenische patriarchaat van Constantinopel in het slop te raken nadat de Kerk van Griekenland besloot drie bisschoppen te benoemen voor bisdommen in het noorden van Griekenland. De Griekse Orthodoxe Kerk en het Oecumenische patriarchaat betwisten elkaar het gezag over 30 bisschopsze-

tels in het noorden van Griekenland, die tot 1912 nog onder Turkije vielen. Patriarch Bartholomeos waarschuwde de aartsbisschop van Athene Christodoulos dat deze regelrecht afstevende op een schisma als de Griekse Synode de benoemingen zou doorzetten. Aan de basis van het conflict liggen ook de onderlinge spanningen tussen de aartsbisschop van Athene en de oecumenische patriarch. Aartsbisschop Christodoulos staat bekend als uitgesproken conservatief en nationalistisch, terwijl de 'groene' patriarch een gematigder koers vaart. Inmiddels schreef patriarch Bartholomeos een brief met de goedkeuring van de lijst met kandidaten voor de drie bisdommen. De Synode van de Griekse Orthodoxe Kerk had eerder haar standpunt afgezwakt en ingestemd met een compromis van de aartsbisschop van Athene. Dit betekent echter nog niet dat de kwestie is opgelost. (KerkNet/RadVat)

MAUSOLEUM WIJKT VOOR KATHEDRAAL

Het mausoleum voor de communistische helden in de Roemeense hoofdstad Boekarest moet definitief wijken voor een orthodoxe kathedraal. De plannen voor de bouw van de 'Kathedraal van de redding van de natie' in een park in Boekarest dateren al

van kort na de val van Ceaușescu, maar ze botsten op veel weerstand. Zo vormden 500 personen een menselijke keten rond het monument. Een van de betogers zei dat men niets tegen de kathedraal heeft, maar enkel de afbraak van het historische monument wil vermijden. Toch heeft premier Nastase inmiddels officieel toestemming gegeven voor de bouw van de kathedraal. De nieuwe monumentale kathedraal wordt 81 meter lang en 36 meter breed en krijgt een koepel van 34,80 meter hoog; ze zal plaats bieden aan 20.000 gelovigen. Het mausoleum voor de helden van het communisme zal elders heropgebouwd worden.

(KerkNet/RadVat)

CYPRIOTISCHE JA-STEMMERS NAAR HEL

Volgens de Griekse krant *Ekklesia* waarschuwde een Grieks-Cypriotische bisschop orthodoxe gelovigen dat ze naar de hel gaan als ze tijdens het referendum voor de hereniging van Cyprus zouden stemmen. De bisschop zei tijdens zijn preek: "Diegenen die ja stemmen zijn deelachtig aan dit onrecht en ze zullen hun vaderland en het Rijk Gods verliezen". De bisschop leidde het Grieks-orthodoxe bisdom Kyrenia in het Turkse deel van Cyprus, maar hij moest de vlucht nemen

toen het eiland in 1974 verdeeld werd. Sinds die tijd verblijft hij in Nicotia. (KerkNet/Ekklesia)

PATRIARCH PLEIT VOOR VERZOENING

Bartholomeos, de Oecumenische patriarch van Constantinopel, heeft de verontschuldigungen, die de paus in 2001 in Griekenland had aangeboden omdat kruisvaarders 800 jaar geleden Constantinopel hebben geplunderd, geaccepteerd. Dat gebeurde ter gelegenheid van de 800ste verjaardag van de val van de vroegere hoofdstad van het Oost-Romeinse Rijk. "De geest van verzoening is sterker dan de haat", aldus de Oecumenische patriarch. "De geest van de verzoening van de verrijzenis... spoort ons aan tot verzoening tussen onze Kerken". Paus Joannes Paulus II had tijdens zijn pausreis naar Griekenland vergiffenis gevraagd voor de fouten van katholieken tegenover orthodoxen, waaronder de plundering van het toenmalige Constantinopel op 13 april 1204. Toen trokken kruisvaarders drie dagen lang moordend en plunderend door de straten van Constantinopel. (CWN)

SYNODE VOOR HER- VATTING DIALOOG MET ROME

De Synode van de Russisch-orthodoxe Kerk heeft

zich uitgesproken voor een hervatting van de dialoog met Rome. In een officiële verklaring spreekt de Synode zich positief uit over de hervatting van de contacten. Ook wordt verwezen naar de uitspraak van kardinaal Kasper dat de Heilige Stoel rekening wil houden met de bezwaren van de Russisch-orthodoxe Kerk, onder meer met betrekking tot het proselitisme. Verder wordt gewerkt aan de oprichting van een gemeenschappelijke orthodox-katholieke werkgroep, die oplossingen moet vinden voor de belangrijkste punten van verdeeldheid tussen beide kerken. Patriarch Aleksej heeft wel benadrukt dat de relaties met het Vaticaan ondanks alles erg gespannen blijven en dat nog lang niet alle problemen zijn opgelost.

(KerkNet/SIR)

PATRIARCH LAAKT DISCRIMINATIE EGYPTISCHE CHRISTENEN

Kardinaal Stephanos II Ghattas, de Koptisch-katholieke patriarch van Alexandrië, heeft de discriminatie van de Egyptische christenen streng veroordeeld. Volgens de Koptische kardinaal bestaan er in het algemeen goede relaties tussen de Egyptische christenen en moslims. Hij wijst erop dat de Koptische katholieke gemeenschap 170 scholen runt, waarvan de meeste leerlingen moslim zijn. Dat

levert ook een belangrijke bijdrage aan de uitbouw van vriendschappelijke relaties en samenwerking tussen christenen en moslims. Desondanks betekent het moslimfundamentalisme een ernstige hinderpaal voor de aanwezigheid van christenen in de politiek en de samenleving. Zo is de bouw van nieuwe kerken gebonden aan heel wat beperkingen, waardoor die in de praktijk vaak onmogelijk worden. (Fides)

HUILENDE ICOON IN BETLEHEM

Een icoon in de orthodoxe St.-Nikolaaskerk in Betlehem zou op onverklaarbare wijze begonnen zijn te huilen. Het merkwaardige fenomeen begon bij het begin van de vasten. De toegesnelde metropoliet Maximos, bisschop van het Grieks-orthodoxe bisdom Pittsburgh, blijft erg voorzichtig. Volgens hem kan het fenomeen de aandacht vestigen op het kruis en de betekenis daarvan, maar voorlopig weigert hij het woord 'wonder' in de mond te nemen. Iconenspecialist George Fillipakis uit New York sluit niet uit dat de tranen het gevolg zijn van een chemische of een soort atmosferische reactie, maar als orthodox gelooft hij wel dat de olie die uit het beeld komt 'heilige olie' is.

(KerkNet/MorningCall)

Bescherming Moeder Gods

Katholieke Oosterse Liturgievieringen Juni-juli-augustus 2004

Amsterdam

Occohofje, Nieuwe Keizersgracht 94

Delft

Oude Delft 18

's-Gravenhage

Raamweg 42, 2596 HN

Eindhoven

Eikenburg, Aalsterweg 289

Haarlem

Janstraat 41

's-Hertogenbosch

Catharinakerk, Kruisbroederhof 4,
tel.: 073-6148508

Maastricht

Kapel Huize St. Gerlach, Pater
Kustersweg 24, Cadier en Keer

Nijmegen (BG)

Dobbeltmannweg 1a, tel. 024-3233503

Nijmegen (NBK)

Titus Brandsma-gedachteniskerk (voor-
malige Jozefkerk), Stijn Buijsstraat

Rotterdam

Christus Koningkerk, Statenplein 1,
Rotterdam - Hillegersberg

Tilburg

Klooster MSC, Bredaseweg 204,
tel. 013-4672994

Utrecht (BG)

Kapel Gezondheidscentrum Lombok,
Ingang Jan Pieterszoon Coenstraat 60

De illustraties op de kaart:

Voorzijde: Galerij vol wandschilderingen, die
toegang geeft tot orthodoxe Rila-klooster,
Bulgarije.

Achterzijde: Moeder Gods, omringd door hei-
ligen in de Bulgaarse traditie, Rila-klooster.

(Foto's: Frans van den Brand)

Amsterdam: (Byzantijnse Gemeenschap)
Zondag 13 juni, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Delft: (BG)
Zondag 13 juni, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Eindhoven: (BG)
Zondag 6 juni, 11 u: Goddelijke Liturgie;
Zondag 4 juli, 11 u: Goddelijke Liturgie.

's-Gravenhage: (BG)
Zaterdag 26 juni, 19 u: Vesper;
Zondag 27 juni, 10 u: Goddelijke Liturgie;
Zaterdag 24 juli, 19 u: Vesper;
Zondag 25 juli, 10 u: Goddelijke Liturgie;
Zaterdag 7 augustus, 19 u: Vesper en
Metten van Kerkfeest;
Zondag 8 augustus, 10 u: Goddelijke
Liturgie van Kerkfeest van de
Gedaanteverandering;
Zondag 15 augustus, 10 u: Goddelijke
Liturgie;
Zaterdag 21 augustus, 19 u: Vesper;
Zondag 22 augustus, 10 u: Goddelijke
Liturgie.

Zie voor Byzantijnse Gemeenschappen ook
hun Internetsite: www.pokrof.nl

Haarlem: (BG)
Zaterdag 10 juli, 19.30: Vesper en
Goddelijke Liturgie.

's-Hertogenbosch: (Johannes van
Damascusgemeenschap)
*Iedere zondag 10.15 uur Goddelijke
Liturgie; soms bij afwezigheid van een
priester Metten i.p.v. Goddelijke Liturgie
(zie hieronder).*
Bijzondere vieringen:
Zondag 6 juni, Eerste Zondag na
Pinksteren, Allerheiligen, 10.15 u:
Goddelijke Liturgie. De liturgie wordt
gevolgd door de Boekenmarkt ten bate van
het Jeugdproject van bisschop Koltun
(Oekraïne);
Zondag 13 juni, Tweede zondag na
Pinksteren, 10.15 u: Goddelijke Liturgie;
Zondag 20 juni, Derde zondag na
Pinksteren, 10.15 u: Mettendienst;
Zondag 27 juni, Vierde zondag na
Pinksteren, 10.15 uur: Goddelijke Liturgie;
Zondag 4 juli tot en met zondag 1 augustus:
over diensten op deze zondagen wordt
men verzocht contact op te nemen met
mevrouw Myryam Corsten, tel.: 073-
6148508;
Zondag 8, 15 en 22 augustus, 10.15 u:
Goddelijke Liturgie.

Hilversum: (Utrechts Byzantijns Koor)
Zondag 29 augustus, 10.30 u: Goddelijke
Liturgie, H.Hart- en H. Joseph-kerk, Dr.
P.J.H. Cuypersplein 7.

Lisse: (UBK)
Zondag 13 juni, 10 u: Goddelijke Liturgie,
Kerk H. Engelbewaarder, Heereweg 459.

Maastricht (Cadier en Keer): (BG)
Zondag 20 juni, 11.30 u: Goddelijke
Liturgie.

Nieuwegein: (UBK)
Zondag 6 juni, 10 u: Goddelijke Liturgie,

Nikolaaskerk, Utrechtseweg 8.

Nijmegen: (BG)
Zaterdag 26 juni, 19 u: Goddelijke
Liturgie;
Zaterdag 21 augustus, 19 u: Goddelijke
Liturgie.

Nijmegen: (Nijmeegs Byzantijns Koor)
Zaterdag 12 juni, 19 u: Goddelijke
Liturgie. Laatste liturgie voor de vakantie.

Rotterdam: (BG)
Zondag 6 juni, 11.15 u: Goddelijke
Liturgie;
Zondag 4 juli, 11.15 u: Goddelijke Liturgie.

Tilburg: (Tilburgs Byzantijns Koor)
Zondag 13 juni, 10.15 u: Goddelijke
Liturgie;
Zondag 11 juli, 10.15 u: Goddelijke
Liturgie.

Utrecht: (BG)
Zondag 20 juni, 10.30 u: Goddelijke
Liturgie;
Zondag 15 augustus, 10.30 u: Goddelijke
Liturgie;

Zevenaar: (UBK)
Zondag 27 juni, 10.30 u: Goddelijke
Liturgie, Andreaskerk, Markt 3.

Colofon

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een
uitgave van de Katholieke Vereniging voor
Oecumene Athanasius en Willibrord.

Redactie:

Frans van den Brand (hoofdredacteur),
Dolf Bruinsma, Pieter Kohnen, Leo van Leijzen
(redactiesecretarissen), Ton Sip.

Administratie en redactiesecretariaat:

Katholieke Vereniging voor Oecumene, Walpoort
10, 5211 DK 's-Hertogenbosch, tel. 073-6136471,
e-mail: secretariaat@oecumene.nl,
internet: <http://www.oecumene.nl>.

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud
van hun bijdragen en geven niet de mening van de
redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor
titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun
onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in
aankondigingen van liturgievieringen en evene-
menten kan de redactie niet aansprakelijk worden
gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor
ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingen dienen vóór 1 december in
's-Hertogenbosch te geschieden, anders wordt
men verondersteld abonnee te blijven.

De abonnementsprijs is € 14,-, giro 5679145
t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch.
Voor België: 001-3309231-55,
Pokrof t.n.v. Jef Devisscher, Ieperstraat 24,
02300 Turnhout, tel. 014-413927.

Lay-out en druk: Van Stiphout, Helmond.

POKROF

Is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
ecumene
athanasius en willibrord

